

ВИБІР І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (ДО АКСІОЛОГІЇ ВАСИЛЯ ГЕРАСИМ'ЮКА)

Як відомо, Василь Герасим'юк належить до вісімдесятників. Для української поезії другої половини ХХ ст. властивий такий, нехай дещо умовний, поділ поетичного процесу на десятиліття, кожне з яких відзначається певними ідейно-стильовими домінантами. Щоб виявити особливості поетики саме вісімдесятників, маємо здійснити невеличкий екскурс у минуле: нам багато в чому зарадить модель, запропонована В.Моренцем.¹ Українське шістдесятництво означає собою прорив до самовираження, відмову від творів на соцзамовлення, якраз воно, вважає критик, иоьзртає поезії "об'єкт", конкретну людину, виокремлену з маси. Це поезія, що зважається на протест, поезія пафосних гасел і публіцистики, поезія художнього иравдобрства та віднайдення свободи. Отже, шістдесятництво постає як явище, закорінене у соцреалістичний ґрунт, воно детерміноване відповідними йому канонами художнього мислення, усталеними морально-естетичними нормами складної генези, а головне - домінуванням загальносуспільного над індивідуальним.

Поети - сімдесятники відходять від такого тину поетики, протиставляючи свободошуканню - стан свободи, бодай у вигляді "внутрішньої еміграції", иравдобрству - правду "малих радостей" та одвічних істин, адаптованих практикою звичайного будення. Ця "тиха поезія" віддаляється від суспільно-політичної проблематики, у поезію помалу повертається "суб'єкт" - особистість, час існування якої починає розбігатися із часом громадсько-суспільного буття. (Л.Талалай).

Про 80-ті роки в цілому говорити такими загальниками значно важче, адже це

десятиріччя характеризується появою різнорідних поетичних груп, давно вже призабутою стильовою плюральністю (традиційне, модерне та авангардне письмо). Саме ця плюральність і дає знати про вивільнення особистості з-під влади загальносуспільних канонів, та детермінацій, про відхід від уніфікованого мислення. Вона неспростовно свідчить про звернення поезії до особистості, що розкривається у всій неповторності й окремоті свого буття; особистості, що не задовольняється декретованими цінностями й етичними постулатами. Ця особистість переймається морально-філософською проблематикою, яка є справжньою, актуальною саме для неї, при цьому сама людина почувається вільною вибирати.

Щоб простежити, яким чином це відбивається у поетичних текстах, ми й розглянемо етично-філософську проблематику поезії В.Герасим'юка, що його разом з І.Римаруком за першою спрощеною класифікацією (Я.Мельника) відразу відносили до поетів - "метафористів", чим підкреслювалася змістова ущільненість, філософічність їх письма.

В одній із своїх студій поезії В.Герасим'юка, В.Моренець говорить про її епічний характер, вказуючи на "розширення її (лірики) інтелектуально-філософських меж від світу душі до духовного всесвіту". При цьому зазначається, що автор, "йдучи від враження, рефлексії, духовного потрясіння певним життєвим фактом прагне до концептуально завершеної картини світу."² Розвиваючи цю думку, зауважимо, що загалом уся поезія В.Герасим'юка прагне

до завершеної картини етичного світопростору та духовного світу особистості, що перебуває і діє у світі *етично*, тобто ціннісно переживає світ, відповідально вчиняє у світі, вибираючи відповідальність. Спробуймо розглянути, як це відбувається.

Людина приходиться у світ, у буття, якого не обирає, але у зводинах з яким вона себе осмислює. Тобто особистість вільна вибирати саме своє ставлення до світу, до власного буття. У поезії В.Герасим'юка людина самостійно визначається у світі, причому ситуація, у яку вона впосаджена самим буттям, є моральною. Моральною тому, що моральні заповіді вже задані, і мплітно присутні у світі, і вимагають певного до себе ставлення, певної позиції з боку людини в усьому ймовірному полі сприйняття - від сповідання й наслідування до заперечення й нехтування. Ці моральні заповіді мисляться як такі, що не підлягають раціональному обґрунтуванню або логічним мотиваціям. Звідси й притаманна В.Герасим'юкові апріорність народної етики й ціннісних орієнтацій, що не потребують обґрунтування, їх належність і заданість також апріорні - має бути так, бо інакше бути не може. Як зазначає російський дослідник А.Грякалов, "людина живе у світі, що знає Бога"³, отже, здатна протиставити те, що є, тому, що має бути.

Як вже зазначалося, дуже важливим моментом поезії В.Герасим'юка є те, що людина сама визначає своє ставлення до світу, вибирає себе, за словами К'єркегора, не такою, якою вона є, а такою, якою вона має бути. Відповідно, її життя і постає як здійснення цього вибору, як постійне обирання. Готовність людини вибрати себе пов'язується із готовністю взяти на себе тягар обраного. Це можемо простежити у двох "Дидактичних етюдах" ("Діти трепети", 1991): зважитись на власний вибір, що визначатиме все твоє подальше життя - це майже так само непросто, як зрубати у горах високу і горду смереку, бо не знати куди вона впаде. Вибір - це "коли в тобі зрубали щось високе і горде" - вибір людиною себе пов'язується зі смиренням, це готовність до страждання. Автор підкреслює, що в горах смереки рубають на хату, відтак будівництво житла - метафора, що корелюється із самостановленням, будівництвом себе. Таким чином, людина, формуючись духовно, також

потребує інтенсивного вольового зусилля, також зрушує, "зрубує" щось у собі, бо це необхідно, бо самостановлення, що здійснюється через вибір, передбачає ще й уміння жертвувати:

Отож коли в тобі зрубали
високу і горду смереку,
не притримуй - хай падає
і боляче придавить серце...

[Діти трепети, 27]

Обік питання тягаря особистого вибору актуалізується й тягар відповідальності, що його людина бере на себе за своє життя. Ця онтологічна відповідальність, звіт перед собою (чи перед людьми, перед світом, перед Богом) пов'язується зі страхом, із бажанням схватись за суще, щоб уникнути відповіді, на питання "Де ти?", питання, що постало ще перед Адамом. М.Бубер підкреслює, що Адам, як і кожен з нас "ховається, щоб не звітувати, щоб утекти від відповідальності за своє життя."⁴ Адам ховається від Бога у райському саду, віддаляється, щоб не чути Його голосу. Суть же проблеми полягала в тому, щоб Адам не занурювався далі у своє гріхопадіння, а мав мужність відповісти за свій вчинок не лише перед Богом, а й перед самим собою. Однак, як бачиться, людині значно легше захватись у світі сушого, стати річчю серед речей. На подібні роздуми нашоухує й поезія "Дванадцять сивих суддів сидять". Головним тут видається страх людини перед відповідями, що їх кожному доведеться давати за своє минуле, за те, що людина зробила із собою; вона почувається винною: "а я ховаю очі, як тать. Що стало, старці зі мною?" Людина не готова до суду, не готова відповідати, зрештою в реальному світі цієї відповідальності досить легко уникнути. За Герасим'юком, не гоже шукати для себе виправдань чи алібі, належить - і тут маємо пряме відсилання до християнської етики - жити так, наче відповідати мусиш за кожен момент свого життя, наче кожний прожитий день - це переддень Страшного Суду, якого людина не знає, коли чекати. Саме в такому аспекті прочитується поезія "Сад":

День Суду не буде страшним,
а буде зимовим і тихим.
Над садом стоятиме дим
із хати журби, а під ним
літатимуть ангел зі снігом...

[Діти трепети, 44]

Наступний момент: суб'єкт лірики поетичних текстів В.Герасим'юка обирає спочутливе переживання світу, послугуючись поняттям М.Бахтіна, це - вибір людиною "пе-алібі у бутті", що перетворює "голу" можливість у відповідально здійснений вчинок. Очевидно, що із таким вибором "не-алібі" надзвичайно тісно пов'язуються категорії відповідальності та відповідального вчинку. Людина, як стверджує М.Бахтін, "причетна до буття у неповторний спосіб"⁵, себто, відчуває відповідальність за своє буття, за неповторність місця, яке вона займає у світі, відчувається відповідальною за світопростір, у якому вона діє. Осмислення людиною свого єдиного місця у бутті уможливує осмислення і значимості власних вчинків, необхідності відповідати за них. Для В.Герасим'юка вчинок є надзвичайно важливим, бо саме він є виходом із потенційного, із лише можливого у справді суще, в єдиність буття. При цьому підкреслюється значимість кожного вчинку, що здійснюється лише раз, що змушує вповні відчутти відповідальність за нього. Погляньмо, яким чином це відбувається у поезії "Чоловічий танець": чоловік мусить танцювати аркан, щоб відчутти не лише неповторність свого "я", а й бути свідомим унікальності кожного "ти" й "ми"; це танець, у якому кожен відповідає один за одного, кожен тримається один за одного. Цей танець постає як алегорія одного з етапів духовного шляху, що його має пройти кожна особистість:

Ти мусиш танцювати аркан. / Хоч раз.
Хоч раз ти повинен відчутти,...
як тяжко почати і зупинити / цей танець.
Хоч раз /ти стань у це найтісніше коло...
Щоб не випасти із цього грішного світу
хоч раз /змішай із ближніми/ піт і кров.
[Космацький узір, 97]

Не лише для цієї, а й для цілої низки інших поезій Герасим'юка характерний мотив відповідальності за ближнього: вчинок, що корелюється із хресною жертвою Христа, на яку також треба було зважитись, вчинок, що вимагає самозречення, долання власної гордині (в аксіологічній структурі поезії Герасим'юка людська "гординя" постає однією з найтяжчих провин, свідчить про закам'янілість душі, невідкритість її для

світу іншого). Вірш "Чоловічий танець" закінчується саме нагадуванням про вчинок Христа як особистісний вибір страждання в ім'я ближнього, як вище свідчення любові, що спонукає до відповідальності та відповідальності через любов. Вибір не-алібі у бутті окреслюється, як життя із себе: М.Бахтін інтерпретує це як "бути із себе відповідальним"⁶, тобто бути із себе причетним до світу, своїм життям відповідати, і, отже, зважуватись на вчинок:

Сину людський, / ти стаєш у чоловіче коло,
Ти готовий до цього древнього танцю.
Тільки тепер. / З хрестом за плечима.
З двома розбійниками. / Тільки раз.
[Космацький узір, 97]

Через здійснений вчинок людина утверджується у бутті - таке підкреслення значення вчинку зовсім не означає, що йдеться про героїчні вчинки, або про сакралізацію власних дій. Не йдеться про вчинок як виключно діяльну активність, фізичне втручання у світ. Утвердження зовсім не означає завойовування якихось позицій у бутті, утвердження - це радше можливість для людини віднайти себе у світі, виявити своє ставлення до нього, заявити про свою причетність до того, що відбувається навколо. Себто маніфестується неможливість бути індиферентним спостерігачем і водночас - готовність прийняти свій світ таким, яким він є - дисгармонійним, трагічним:

Я виріс під розпач трембіт. Я той світ
не можу відбутти.
[Діти Трепети, 20]

Світопростір поезій Герасим'юка - це Карпатський терен із його специфікою: полонинами, горами, лісами, смереками, це живий простір, що має свої барви, свої запахи, свої голоси. Це також простір, що "вбирає" в себе людину, у якому вона постійно здійснюється вчинками. Адже у більшості поезій суб'єкт лірики іде полониною, чи сходить на гору - тобто рухається обраним для себе шляхом. Ми схильні трактувати це як міфологему вибору шляху, що його кожен торує для себе, і ніхто сторонній нічим тут не зарадить. Бо зрештою, коли йдеться про духовний шлях, увесь тягар вибору лягає на людину, а можливість обрати будь-яку дорогу не має

нічого спільного з релятивізмом, бо ж ідеться в остаточному підсумку про звітування перед власним сумлінням. Ця міфологема посідає вельми істотне місце в поезіях В.Герасим'юка. При цьому важить навіть не мета, а те, що людина взагалі зважується на вибір і торування своєї дороги, хай навіть иайнепримітнішої і, на перший погляд, тривіальної. Так, у поезії "Міф" літній чоловік повертається додому і по дорозі зносить з долини на гору каміння:

Він вимостить камінням дорогу
і ходитиме тією дорогою від хати до стайні,
і нам тією дорогою ще йти і йти.
[Космацький Узір, 42]

Літній чоловік зносить на гору до свого дому каміння - читачеві одразу ж пригадується міф про Сізіфа. Проте Герасим'юкова поезія пропонує відмінне від античного його осмислення. Тут кожний камінь знаходить своє місце, цими каменями вимощується дорога, і це - своя дорога, хай навіть тільки "від хати до стайні". Важливо, що вона власна, а що коротка, - так це також метафора людської долі. У такий спосіб долається одноманітність, абсурдність Сізіфової ситуації, або ж людина намагається протистояти абсурдному, і байдуже, як саме вона спромагається на це.

У цій же поезії помічаємо ще один характерний міфологічний мотив ("Коли немолодий чоловік повертається додому...") - повернення додому, у свій світ, на своє місце, здавалось би нічим не примітне, просте. Однак, коли згадати Гайдеггера, то саме у простому "відчувається призвук унікальності... простота - не початок, а підсумок, і звідси - велич, що бере початок з непомітності, з "простоти" речей, що поруч з нами."⁷

Особистісний вибір як "не-алібі у бутті", - це також небайдужість до свого світу, його істот, речей та явищ, що поруч, бережливе, уважне перебування серед них, вміння прочитати текст простору, що розгортається через речі, що розверстують його. За Гайдеггером, людина перебуває серед речей, що промовляють до неї. У поетичному світі В.Герасим'юка людина вчиться долати відстань між собою та речами, відповідати їм і відповідати за них; це знову ж таки онтологічний вимір відповідальності - за

існування свого простору і за своє перебування у ньому. Тому так важливо чути голоси простору, чути "як падає сніг, хоч падає він нечутно", співати "маржині у стайні", не пройти "по траві навпрошки". Дуже часто власний гріх, провина перед собою, докори власного сумління осмислюються як провина перед людським простором: "Іду - немов траву чиюсь толочу - отак мені".

Розмірковуючи про моральний вибір у поезії Герасим'юка, зауважимо, що за можливості будь-якого вибору як власне морального акту, неможливо одне - взагалі відмовитись від нього. Справді, трагічна ситуація людини у світі саме й полягає у тому, що вона відмовляється від виходу із замкненого простору своєї гріховності (або "земності", що одне і те ж), вибирає байдужість до світу. Це перш за все виявляється у байдужості до себе: людина вибирає алібі у бутті, непричетність до нього. По суті, через власне невідання, нерозуміння, через свою нещирість вона відмовляється від даного їй дару здійснення себе, утвердження у бутті. У такому разі світ речей залишається для неї чужим, закритим: "Блукав і світу білого не бачив, / на велелюдді, як у пуші жив."

Справжній вибір - це, до всього, ще й переживання свого світопростору як дому: поезія Герасим'юка вся і цілковито вміщена у карпатський світопростір - *свою домівку*. Лише оцей свій простір людина здатна етично пережити, сприймати його як гармонійний (навіть коли ця гармонія домислена самим автором), чи такий, в якому цю гармонію порушено. Лише у рідному просторі людина здатна відшукати своє місце, лише у просторі, що є домівкою, можна очиститись, бути *підтриманим*:

Дома прокинувся. Сніг
Вівці озвалися сиві.
В сяйві стоїш як у зливі.
Хто тобі допоміг?

[Космацький Узір, 52]

Зрештою, Карпатський світ у поезіях Герасим'юка рятує людину, навіть більше - людина рятує себе цим простором, рятується, *витворюючи для себе цей простір*. Погляньмо на назви Герасим'юкових збірок - "Смереки", "Потоки", "Космацький узір",

"Діти трепети" - автор не виводить читача за межі Карпатського світу. Ліричний персонаж Герасим 'юкових поезій не може вийти зі свого простору-домівки - і це, власне, натякає на трагічність світу. Бо ж людина не може відокремити власне буття, ба навіть власне "я" від свого дому, навіть коли він смертельно загрожений - це також належить до вибору. (Трагічність Герасим'юкового світу - це тема окремого дослідження).

На завершення звернімось до одного фрагменту із Новалиса: "Філософія - це, власне, ностальгія, потяг бути скрізь як вдома"⁸. "Скрізь" - це, за Гайдеггером загалом у світі, в обжитому світі, у світі речей, що наділені смислами. Світопростір

Герасим'юка - це осмислений світ, а також - амбівалентний світ, якому притаманні і гармонія, і розлад. Людина покликана відчитувати смисли простору, в якому вона перебуває, який вона сприймає як дім, що його вона не може полишити. Людина відповідає за свій світоиростір, і потверджує це вибором іє-алібі у бутті цього світоиростору, уповні поділяючи його трагедійність, навіть за цілком зрозумілого прагнення гармонії.

Поезія Василя Герасим'юка - це творення міфу про обраний, виокремлений карпатський світ, у якому людина живе *відповідально*, відчуваючи себе повсякчас на сторожі цього світу.

Примітки:

1 Див.: *В.Моренець*. Сучасна українська лірика; модель жанру. // Сучасність. - 1996. - № 6. - Сс. 90 - 101.

2 *В.Моренець*. *Горянин*. // Час - Time. - 1997, 7 лютого. - № 6.

3 *А.А. Грякалов*. *М.Бахтин и Я.Мукаржовский*: знаки пути к человеку. // Бахтиология. Исследования, переводы, публикации. - Спб., 1995. - С. 94.

4 Цит. за: *Т.Вознях*. Тексти та переклади. - Х., 1998.

5 *М.Бахтин*. К философии поступка. // Пешков. М.Бахтин: от философии поступка к риторике поступка. - М., 1996. - С. 104.

6 Там само. - С. 121.

7 *Михайлов А.В.* Философия проселка. // М. Хайдсггер. Работы и размышления разных лет. - М., 1993. - С. 36.

8 *М.Хайдеггер*. Основные понятия метафизики. // Вопросы философии. - 1989. - № 9. - С. 119.

Summary

The main topic of the article is moral and ethical problems in poems of Ukrainian poet, whose style was formed in the 80-th, Vasyl Herasymyuk. Finally, the author came to a conclusion that Herasymyuk's poetry is the creation of the myth about Carpathian world where a human-being lives, his responsibility for this world.